

Tallinna Teatajas 1910 järjeloona ilmunud Voldemar Grünstammi (1876–1913) reisikirjeldus laevasõidust Novorossiiskist Suhhumisse, piki Musta mere rannikut. Pikemalt on kirjeldatud: Kaukasuse mäed merelt vaadelduna, Novorossiisk, Sotši, Adler, Gagra, Novõi Afon (Uus-Athos), Suhhumi. Peale selle: 1905./1906. aasta revolutsioon Sotšis (sealhulgas on mainitud sulevlaste osalemist selles). Adleri piirkonna eesti asundused: Salme, Troitski, Sulevi, Lepalageda, Tammelageda, Perevalialune, Stankovitsa, Punase Lageda ja Aibga (Nahip). Suhhumi piirkonna eesti asundused: Ülem-Linda (Linda), Alam-Linda (Gumi), Agapa, Neudorf, Estonia. Digiteeris A. Aule, kirjaviis muutmata.

Tallinna Teataja (nr. 228), 15. november 1910, lk. 1–2

Noworossiiskist Suhumisse.

W. Grünstamm.

1

Kell 5 hom. oktobri algul. Tihoretski rong jääb Noworossiiski waksali ette seisma ja wiskab oma rahwaparwe wälja. Siin on raudtee otsas, edasi läheb aurulaew.

„Tere mäed!” hüüdsin juba wagunis, koiduwalgel Kaukasia turja silmitsedes, mille alt kaks korda läbi pugesime. Siit ei peasenud aurutäkk, kes loogeldes mägedest läbisõitmiseks teed otsis, enam üle: ta puges Ees-Kaukasia maa alla ja tormas Taga-Kaukasia heleda kisaga jälle wälja. Noworossiiski poolne tunnel on $\frac{3}{4}$ wersta pikk, teine hästi lühem. Wiimases paistab walgus päewal ühest otsast sisse sõites teisest wastu, pikemas on aga ka päewaajal kott-pime. Läbisõitwatele rongidele annawad teewahid suurte tõrwikute abil märkisid. Edasi kihutas rong mäekülgesid mööda alla, mägede külgedel, mis nagu wägewad wallid taewa poole tõusewad ja millede paljastel harjadel hommi-kuse udu pilwed lasuwad. See sinakashall udu annab mägedele kuju, nagu põleksiwad nad, nagu määratusuured kütised.

Kes Kaukasia mägesid kord on näinud, see ei unusta neid naljalt. Ei ole ilmas midagi toredamat, kui niisugune metsik lõunamaa mägestik.

Need mäed on need, mis Kaukasia iseäraliseks maaks teewad, ainsaks selle-sarnaseks ilmas, nagu tõendatakse. Mägestiku peaharjad jooksewad põhja-läänest Anapast, Mustamere ääres, lõuna-idasse Kaspia mereni, Apscheroni poolsaarele ja teewad pikuti 1200, laiuti — 50—200 wersta wälja; kui haru-mäeahelikud weel juurde arwata, siis ulatawad Kaukasia mäed mitmesaja wersta laiuselt Põhja-Kaukasia steppidest Türgi ja Persia piirideni. See on terve mägede okean, tormine, turtsuw, mis pea kõrgele üle pilwede tõuseb, pea mustendawateks kuristikudeks alla wajub, walgete lumelatwaega ja hullude, mürisewate, wahutawate jõgede ja ojadega. Nähtawaste on siin maakera sisemised, plutonilised jõud kord koledas tegewuses olnud ja maakera koore tulise kaljupudruna kõrgele wastu taewast punninud. Kui neid

mägesid ligemalt silmitsed, siis näed, et nad kaljukihtidest koos seisawad, mis wedelas olekus üksteisele otsa on jooksnud. Kihid on, teadagi, ülevalt alla wajunud, nii seisawad nad nüüd liuhka üksteise peal. Seda wanaaegset looduse meistritööd, kudas need kaljuplaadid ülestikku on laotud, on iseäranis hea seal waadelda, kus mägedest awandused läbi on lõhutud, näit. raudtee ääres. Kiwikihid seisawad ilusas korras teineteise peal ja kõrwal, nagu oleks mõni hiigla-müürisepa käsi nad paigale pannud. Kihtide paksus ulatab harilikult umbes tollist $1\frac{1}{2}$ jalani; paksemaid kihtisid tuleb waewalt ette. Wististe on siin muinasajal iga mägi ja mäekene tuldpurskaw wõi vähemalt kaljupudrupurskaw olnud. Mitmest suuremast mäest arwatakse, et nad mitte wäga palju aega tagasi alles tuld on sülitanud.

Nagu öeldud, on Kaukasia mäed korraliku sisemise ehitusega. Seda wõib üleüldse ka mägestiku peaharjade wälimusest ütelda. Mägestiku selg sünnib wiiest mäereast, mis täiesti õieti ja sümmeetriliselt üksteise kõrwal seisawad: kahelpool kõrwal madalamad mäed, mis üleni metsaga kaetud, nende taga parallel rida kõrgemaid mägesid, millede külgedel metsad juba ära kaowad ja millede otsas ainult kehwa taimetist leidub wõi sedagi mitte; keskpaigas kerkiwad taewa poole igawese lumega kaetud harjad ja tipud, äkilised ja ligipeasematad. ainult kaugemates mägestiku-osades, Wäike-Kaukacias, Abchasias ja Dagestanis rikkeb see sümmeetriline kord, nendes kohtades asuw mäestikuräga on täieste segamine wisatud. Mägestiku peaharjade wahel leidub küllalt ka üksikuid mägesid, mis iga ilmakaare poole sihitsewad, kuid mägestiku peaharjade üleüldine süsteem jääb ikkagi korralikuks. Nende peaharjade paljude lumemägede hulgas tõuseb kõige kõrgem tipp Elbrusena umbes $5\frac{1}{2}$ wersta (18.671 jalga) kõrgele ilmaruumi, hilisema mõetmise järele pidada tema kõrgus 24.000 jalani ulatama; teised on madalamad, kuid paljude teistegi kõrgus seisab 17.000 jala ümber. Waat', need alles on mürakad!

Noworossiiski ümber on mäed ka küll juba õige kohmakad, kuid oma lõunapoolsete wendade kõrwal päris nalja-asjad. Kui kõrged nad siin on, ei ole ma teada saanud.

Teadagi, et Kaukasia flora ja fauna (taime- ja loomariik) maa, kõigepealt mägestiku mitmekesiduse järele mitmesugune on. Leidub suur hulk lõunamaa puid ja taimi põhjamaa omade ligiduses, ja meie jänese ja rebase kõrwal elutsewad sooja kliima schakalid ja pantrid. On ka palju huntisid, karusid, metskitsesid, põtru, metssigu ja isegi büflid. Lindusid leidub mägestikus wähe, kuid jõed, mis mägedest steppidesse wälja jooksewad, olla oma alamal jooksul metslindudest wäga rikkad, kes pilliroos elutseda. Kliima ja loomariigi mitmekesidus ilmub kõige suuremas ligiduses mägedes, iseäranis suweajal. Kuna all orgudes suur suwi walitseb, leiad kõrgemal mäekülgedel kewade ja sügise märkisid, kuna weel kõrgemal talwine lumi ja külm asuwad — kõik aasta-ajad üksteise kõrwal, loomad ja kaswutis muidugi selle järele. Mägedes on pea iga mäe taga ja orus ise kliima, kuid tasandikkudel on see ühtlasem. Taga-Kaukacias, Mustamere rannas, on ta wäga soe ja niiske. Seda märkad kohe, kui mägestikust läbi oled. Ehk küll õhk kraadide järele kuigi soe ei ole, lähed juba lühikese jalakäimise järele märjaks. Kõige esimesel korral, kui siia sõitsin, tegi see soe niiskus mind päris jõuetuks, ei wiitsinud enam jalgugi tõs-

ta, kuid paari nädala pärast läks rammetus mööda ja pärastisematel käikudel ei awaldanud kliimamuutus terwiseseseisu peale enam tuntawat mõju. Teistega, kes siin pikemaks ajaks on peatanud, sündinud niisama. Taga-Kaukasia soojuse ja niiskuse juures on teatawaste mägestik ja meri suurel wiisil tegewad: kuna üks külmad tuuled siia tagasi hoiab, muretseb teine aurusauna eest.

Olgu seda maaga üleüldiseks tutwustamiseks öeldud. Kaukasiat kirjeldama hakata, ei ole hädaohuta. See ülihuwitaw nurgakene kiusab sind tahes wõi tahtmata patrama, kuid minu mõte ei olnud sugugi looduse- ja rahwateaduse- raamatuid ümber kirjutama hakata, waid reisinähtusi kirjeldada. Ja paljuks pisukesse reisikirjakesse ikka tohib mahtuda.

Waksalist edasi mere poole sammudes näed uulitsate ääres tünnisid, milles keedetud wesi seisab. Tünnisid ehiwad hoiatused, mitte keetmata wett juua, see olla kõige parem abinõu kolera eest hoidmiseks. Abinõu küll, kuid linnas walitsewa mustuse juures wististe mitte wäga mõjuw. Südalinnas läheb weel, kuid alewid on õige räpased. Ja siin on kolera mõni nädal tagasi, nagu paar tundi hiljem kuulsin, kaunis rohkeste laastamisetööd teinud.

Kuna südalinnas uulitsad prügitatud on, ei ole alewites selles asjas weel midagi tehtud. Maa kaljune pind on ka niigi kaunis kõwa, ehk küll kronalik ja künkaline. Alewite uulitsad ja ümbrus on peenikesi kaljukildusid ja prügi täis; tundub, nagu kõnniksid kusagil Pompei rusudel, milledele uus linn tekkinud. Niisama kaljukildusid täis on linna ümber asuwad mäed. Punakas, kõrwenud okaswõsa, mis nende külgedel kaswab, annab neile niisuguse troostita kuju, nagu oleks määratusuur tulekahju nad ära kõrwetanud — Pompei leek ja laawa, mille jäljed tänini järele jäänud. Soe Mustmeri oma sigitawa niiskusega ei ole suutnud nendele elujõudu anda.

Niisama nadised, nagu alewid, on alewikkude elanikud. Leidub niisugusid eksemplariseid, mis nagu elawad räbalapuntrad wälja näewad — waata tulega ette. Linnas elab wenelastega pooliti pärismaalasi; ka türklasi on rohkeste näha. Sadam ja elewatorid tarwitawad hea hulga inimesi, ja töörahwast on linnas tubliste. Wabaduseliikumine olla siin omal ajal õige tugew olnud.

Noworossiisk ei ole suur asi linn, kuid sadamas ja raudteel walitseb elaw tegewus. Suur osa Wenemaalt wäljaweetawat wilja woolab Noworossiiski sadama kaudu wäljamaale, ja ka reisijad, kes Wenemaalt Kaukasia Mustamere sadamatesse sõidawad, lähewad siit laewade peale. Wiljawedu ja -laadimine on Noworossiiskis töörahwa peateenistus. Wilja hoidmiseks ja puhastamiseks on määratusuures elewatorid ehitatud, ja sadamas seisab Wene laewade kõrwal hulk wäljamaa laewu igast ilmakaarest. Peale raudtee ja sadama annawad Noworossiiski töörahwale weel suured tsemendiwabrikud mägede jalal teenistust.

Noworossiisk asub sellesanimelise lahe ümber kahe osana, keskel seisab soo, millest jõeke läbi merde jookseb. Sügisesel ajal lõõtsuwad siin kanged põhja-ida tuuled, mida wenelased „nordossiks” (nordost) nimetawad. Kitsast mäelõhendikust läbi lõõtsudes, mida mööda raudtee alla keerleb, omandab tuul kange jõu, nii et temaga uulitsal otse maadlema peab. Kui „nordoss” majade ümber mühiseb, siis jäetagu silmad wälja minnes parem kodu: isegi

alewite kiwiprügi kerkib siis õhku ja lendab möödaminejale walusa rahena wastu nägu. Wististe ei saa tuul ka naisterahwaste kübaratele armu andma, ja sellest wist tulebki, et Noworossiiskis tuulise ilmaga wähe kübaraga naisterahwaid näha on. Waat', kus karistus! Hakka nüüd tuule pärast weel wihmarju ostma, kuna ometi moodikübar paha ilmaga wäga hästi ka wihmarjuks wõiks olla.

Tormide eest on Noworossiiski sadam aga hästi kaitstud, sest kolmelt poolt piirawad teda mäed, kuna mere poole warjuks kaljune kaitsewall on ehitatud. Ainult sadama suu läbi peaseb suurem lainetamine sadamasse. Kuid sellegipärast olla juhtunud, et torm sadamas suure aurulaewa lahti kiskunud ja wastu kallast wirutanud.

Sellega oleks siis Noworossiiski tähtsustele pisut tähelepanemist antud, nagu seda praegu rohkem tarwis ei ole. Ah jah, üks puudub weel! See on „нахоловка”, linnast õhtu pool mäeküljel wõsastikus. Teie ei tea, mis asi see on? See on koht, kus Noworossiiski kenadus teisel omasugusel näo lõhki lööb, kui see tema „peigmehe” ära petab. Pidada huwitaw kohakene olema. Kahjuks ei ole minul kunagi mahti olnud temaga ligemat tutwust teha.

See, linna oleme natuke näha saanud, nüüd läheme alewisse, ja paneme pakid eestlaste „Micheli” juurde maha ja wõtame pudel weini. Siis peseme meres, kurjadest kolerabatsillustest hoolimata, näolt reisitolmu maha ja otsime weel mõned tutwad üles. Hiljem läheme laata waatama, mida teisel pool linna serwas peetakse. Laialisel platsil seisawad laudadega waheldamisi salkadena kahehobusewankrid: talupojad oma majandusesaadustega. Arbusid ja wiinamarjad on odawad: walgete wiinamarjade nael 2½ kop., hind, mida ma Noworossiiskis ennem ei ole leidnud. Need marjad maksiwad ikka wähemalt 5 kop. nael, wististe on kolera nad odawaks ajanud.

Tagasi jõudes on kell 1 saanud ja töökohad lasewad omad rahwaparwed lõunale. Mustad, räpased söögimajad neelawad need räpased inimesed ruttu eneste sisse. Antakse mõnesugusid „soussisid” ja suppisid, kuid leiwakanikas peab alamasse söögimajasse sisse astudes kaenlas olema, leiba siit ei saa.

Linnas elutseb kaunis hulgakene eestlasi, kelledest paljud tsemendiwabrikute töölised on. „Punasel ajal ei olnud meie mehed „laisad” poisid ja saiwad selle eest kannatada. Mitmed istuiswad kinni ja üks, seltsimees J. kaotas kasakuuli läbi jala. Need suguwennad on kõik paljusõitnud inimesed, kelledel peale Europa weel teised ilmajaod oma nägemise järele tutwad on. Lõbusad seltsilised, iseäranis weiniklaasi juures!

Tallinna Teataja (nr. 234), 22. november 1910, lk. 1-2

2

Otsin tähendatud suguwenna J. üles. Peale mõnesuguste muude uudiste, kuulen temalt, kuidas linnawõimud kolerahaigetega ümber käinud. Huwitawad faktid! Kuid kui neid ajalehtedesse kanda, siis wõiksid nad muidugi waleks

muutuda. Rahwa kaebtused wõimude tegewuse üle koleraasjus läheksiwad igalpool ühte. Noworossiiskis jõudnud lood nii kaugetele, et koleraarstimise pärast mässu karta olnud. Alles siis olnud kubeneri sunnitud ära keelama, et haigid, keda nende sugulased wõi tuttawad ise arstida lubanud, mitte enam kolerabarakki ei toodaks. Ja alles siis, kui rahwas arstimise iseenese kätte wõtnud, hakanud haiged paranema. Isegi need, kes juba mustaks olnud minemas, peasnud piiritusega õerumise läbi surmasuust. Kolerabarakis aga joodud piiritus nahka ja tõstetud inimesi hunikusse. Senini oli kolera linnas 400—500 ohwrit nõudnud; nüüd oli haigus juba otsa saamas.

Metsik mäeturi kutsub ja meelitab; ma ei suuda tema kutsumistele wastu seista. Teen wastu õhtut käigu üles. Pooletunnilise ronimise järel olen ülewal ilmajaama juures, mis Adamowitshi balka kohalt mäeharjalt paistab. Tore waade üle linna, mere, sadamasildade, mägede, lõhestikkude. All suitseb ja müriseb linn, lõunas läigib meri, mujal igalpool weniwad mäeahelikud, nagu määratud müürid ja kuhjad igale poole laiali. Põhja-idas wõib mägestikust täieste üle waadata; siit ei ole mägestik laiem kui 30—40 wersta; mägede taga sinendab Kubani stepp.

Kuna mäeaheliku lõuna-läänepoolsid külgesid kõrwenud okaswõsud ja puujändrikud ning kaljutükid ja prügi katawad, mis käimist raskendawad, haljendab mäe otsas ja põhjapoolsel küljel paks rohi. Siin leian kollasid ja lillasid karikakraid ja mõnesugusid vähemaid lillesid. Jala- ja ratsateerada keerab üle mägede linnast küladesse.

Warsti muutub aga ilus waatepilt tuhmiks. Merelt tõusew udu hakkab tihedamaks minema ja üle mägestiku peaturja kaugemale mägedesse lendama ning matab mäed ja mind enese sisse. Olen sunnitud alla tulema.

Waatamiseks ei oleks ka enam aegagi olnud. Laew, mis mind Suhumisse pidi wiima, seisis juba sadamas. Tund hiljem seisin sadamasillal. Siin ei müüda piletit muidu, kui anna allkiri, et Suhumisse jõudes ennast politseile ja tohtrile näitama lähed, nagu wanaste piibli pidalitõbine ennast wariseeridele näitama pidi. Linna lugude põhjal pani see mõne kartma, seda enam, et kõht mitte kogu ni korras ei olnud. No, olgu, küll ma teid Suhumis wist taga otsima lähen.

Laewa laadimine oli küll juba ammu käimas, kuid wõttis siiski weel tundi poolteist wõi paar ära. Laadimisel töötab aur inimestega wõidu. Isegi loomad tõstetakse ja weetakse auru abil laewale ja maha. Wiimaks oleme laadimisega walmis, kruwi töötab tagas- ja edaspidi, ja meie ujume sadamast wälja merele. Wene seltsi laew „Printsessa Oldenburskaja” pidi kõigisse Kaukasia sadamatesse sisse minema. On juba täieste pime.

Teen enesele ühes mõne teise kolmanda klassi reisijaga laewa laadimiseawanduse tekile aseme ja soowin, et mrel öösi suurem tuul tõuseks, mis laewale öösised sissekäigud wõimataks teeks, et minu unerahu ei rikutaks. See waga soow läks ka täide. Helendshikis, umbes 10 wersta Noworossiiskist, peatasime weel, siis ei seganud meie und enam keegi. Wastu hommikut ajan enese jalule ja näen, et meri käima on läinud, nagu Linda küla mehe weiniwaat. Laew sõidab randapidi. Rannalt, tagant paistab rida tulesid: Tuapse. Sellest oleme, tema sadamast hoolimata, mööda sõitnud. Reisijad, kes

Tuapses maha tahtsiwad minna, kiruwad. Niisugune möödamine on Kaukasia rannas harilik asi. Tõuseb tuul kangemaks kui õigus, siis ei peata laew kohtades, kus sadamat ei ole, sest et inimesi ja kaupasadid maale ei saa wiia: luubid wõiwad ümber minna. Niisugused pahad kohad on: Helendshik, Lasarewka, Sotshi, Adler, Gogre, Gduat, Nowõi-Afon, Suhum, Otshemtshiri ja isegi Tuapse, kus oma sadamajupikene olemas on. Kuid nagu näha, ei anna see palju warju. Paha ilmaga wõib juhtuda, et reisija, kes kuhugile lähemasse kohta sõita tahab, Potti wõi Batumisse, wõi teiselt poolt tulles — Noworossiiskisse sattub, kus sadamad on. Potti sadamast, mis halwaste kaitstud on, ei tea ka selles asjas suurt head ütelda. Tagasi sõita wõib möödatoonud reisija muidugi sellesama piletiga, kuid aja- ja ülalpidamiskulu jääb ikkagi tema enese kahjuks. Seesama saatus sai seekord mitmetele osaks.

Wiimaks hakkab walgeks minema ja pahemat kätt mäed pikkamisi ikka selgemine nähtawale tulema. Need on juba palju tugewamad kui Noworossiiski kohal. Mõne ladwal wõib isegi lund näha. Päike tõuseb lumemäe tagant. Need sinendawad, looklewad mäeahelikud on nii wangistawad, et neid tundide kaupa waadelda wõid, ilma et igawust tunneksid. Laewa liikumine, mis rannast kaugele ei lähe, sünnitab ikka uusi waatid, üks toredam kui teine. Siin on mäed weel kõik metsaga kaetud, külmapiirist madalamad, ainult mõned üksikud paljad pead paistawad eestpoolt teiste tagant wälja.

Kõik mäed, mis pikergused, on risti lõhki kärisenud, kust kuristikudest ja lõhedest jõed ja ojad merde jooksewad. Loodus ei ole mägedes palju paisusid sünnitanud; järwi on Kaukasia wäga wähe. Aga seda enam on jookswat wett. Löö suurem Kaukasia kaart lahti, siis näed, missugune hulk jõgesid siit mägestikust wälja jookseb. Kuid kaarti peale on ainult suuremad jõed üles tähendatud; jõekesi ja ojasid on peale selle weel määratu suur hulk.

Ja metsa — kui palju! Terwe rand ja orud kuni üles mägestiku peaharjadeni on pea ainult mets. Külad ja majad, mis orgudes, jõgede ääres ja mäekülgedel asuwad, paistawad pisukeste saarekestena metsamerest wälja. Kui palju miljoneid siin metsana tarwitamata puhkab!

Päewawalgus mõjub mere peale rahustawalt. Lainetamine jääb waiksemaks, ja laew peatab umbes kella 9 ajal Sotshi ees. Paadid tulewad laewale wastu. Uued reisijad roniwad laewale ja hulk rahwast läheb maale, teiste hulgas ka need, kellel Tuapsesse pilet oli. Kaubalaadimine algab.

Paha ilmaga ei ole see lühike meresõit luubis sugugi nali. Siin saad lihawõttehälli proowida. Pahemat juhtub harwaste, sest et luubimehed, türklased, oma asja hästi tunnewad, ja laew halwa ilmaga sadamata kohtades harwaste peatab.

Sotshi on wäike, ilus, armas alewikene, rikka looduse keskel. Päril paradiis, öeldakse kuskil Kaukasia kirjeldustes. Tähtis on ta oma meresupeluste poolest. Kui ma ei eksi, saab siin ligikonnas ka terwisewehallikaid olema. Paljud rikkad päewawargad käiwad siin terwist otsimas, ka niisugusid, kes weel haigeks ei ole suutnud jääda. Aga ka weel teisiti sai alewikene wiimasel ajal tähtsaks: 1905./06. a. talwel wõtsiwad rewolutsionärid tema ilma suurema waewata wana walitsuse käest ära. Wõitlusest Sotshis wõtnud Sotshi ja kõigi

ümbruses asuwate külade ühendatud wäed osa, teiste hulgas ka ühest Eesti külast umbes paarkümmend meest. Protsessid Sotshi „wabariigi” asjas on seniajani kestnud; alles mõni nädal tagasi mõistis Jekaterinodari sõjakohus Sotshi rewolutsioni pärast 12 meest surma. Eesti küla mehed mõisteti juba kaks aastat tagasi kõik õigeks.

Praegu ei ole alewikus suuremat elu ega edu märgata, kuid peaks kord siit rannast raudtee läbi tehtama, küll siis kõik need rannalinnakesed õitsema lähewad. Sihtisid olla juba ammugi ajamas käidud, kuid nendest kaugemale ei ole siinkohal weel jõutud. Ainult Jekaterinodarist Tuapsesse tehtawa tee ehitamine olla juba alganud. See on rannaraudtee algus. Tee oleks ammugi wõinud walmis olla, kui teda oleks teha tahetud. Tal pidada aga mõjukad wastased olema. Kõneldakse, et mõjukad isikud, kes Mustamere laewaselt-side aktsionärid olla, raudteed ei soowida, mis weo ja ühes sellega ka teenistuse nendelt ära wõtaks wõi seda vähemalt suurel wiisil vähendaks. Nõnda siis — jäägu parem kõik wana wiisi. Kiratsegu peale linnakesed ja asundused rikkas looduses teede puudusel, külmadest merewannidest hoopis kõnelemata, mille osaliseks reisijad paha ilmaga maale minnes tahtmata wõiwad saada ja saawadki.

Kolmkümmend wersta edasi seisab Adler, niisamasugune wäikene alewikene, mis ka teede puudust põeb. Selle ümbruses elab mitu küla eestlasi: Salme, Troitski, Sulewi, Lepalageda, Tammelageda, Perewallialune, Stankowitsa, Punaselageda ja Aibko, wõi eestlaste keeles — Nahip. Kaks wiimast küla asuwad kaugemal mägedes. Punaselageda 60 wersta kiwiteed Adlerist, Aibko pisut ligemal. Perewallialuse, Tammelageda ja Lepalageda elanikud asusiwad kroonumaa peale ilma walitsuse lubata. Walitsus annab Kaukasiasse asumiseks wiimasel ajal ainult südawenelastele luba ja on omawolilisi Eesti asunika juba ammu wälja ajada püüdnud, kuid weel mitte nii südiste, et sellest midagi oleks wälja tulnud. Ka Adleri ümbruses leidub terwiseweehallikaid.

Adleri taga seisawad juba tõised lumemäed. Oi, oi, oi, alles neid maksab wahtida! Nagu äikesepilwed taewa peal, päris pilwed otsas ja ümber. Adleri ja Gagre wahel kukub mäeahelik merde ja sünnitab kõrge järsu ranna, mille kohalt meri wäga ruttu sügawaks pidada minema. Kiwitee, mis Noworossiiski rannas lõuna poole läheb, jookseb siit otse mere kallast mööda paarikümne sülla kõrguselt. Paremat kätt kukub kallas järsku merde, kuna pahemal pool määratu mäekülge taewa poole tõuseb. Tee on waewalt paar sülga lai. Nüüd käiwad seda teed mööda ka automobiled ja hirmutawad hobusid. Ma ei tahaks küll hobustega sellel barjerita teel automobilile wastu sõita, nagu Salme ja teiste külade elanikkudel see „õnn” on, kes Gagre turul käiwad, tee on kaljuse mäekülje sisse lõhutud ja keerleb walge joonena mäekülgepidi. Ülewal — ühineb mägi teiste, weel kõrgemate mäeahelikkudega: perewall (mägestiku kõige kõrgem selg) Aischa ja paremat kätt, Gazre taga — mäed Arabich ja Hörka ja perewall Tschamachara. Nende harjadelt kaswutist enam ei paista, ainult paljad hallid ja walged lumised kaljukühmud waatawad madalamate tagant wälja merele. Nende otsa jääb lumi, kui ta seal mitte alati ei seisa, kesk suweni, kaob siis mõneks nädalaks ära ja tuleb augusti- ja septembrikuus jälle uueste maha. Merelt waadates ei näi piir, kus metsad ja siis ka rohi ära

kaowad, mitte kõrge olewat. See wahejoon käib kõigist kõrgematest mägedest üle ja on siiski kõrge küllalt, na' umbes werst wõi poolteist otse üles. Mägestik, mis järk-järgult tõuseb, petab aga silmi; käredate jõed, mis kohisedes üle kiwide tormawad, näiwad esimesel waatel mitte ülevalt, waid nagu kuskilt madalamalt kõrgemale tulewat.

Tallinna Teataja (nr. 235), 23. november 1910, lk. 1

3

Mõni werst Gagrest põhjapoole jookseb Mustamere ja Kutaisi kubermangu piir üles märke, ja pärast lõunat jõuame wiimasesse kubermangu — Gagresse. See keisri õe Olga mehe, Oldenburgi printsi, elukoht asub kitsal maa-ribal mere ja mägestiku wahel ja on väga ilus. Mitte ainult looduslise kenaduse, waid ka ehituste poolest. Nägusate losside ja suwemajade kõrwal seisawad toredad pargid, aiad mitmesuguste lõunamaa puude ja taimedega ning purtskaewudega. Gagre jaguneb kaheks osakonnaks; wahe põhjapoolse ja lõunapoolse wahel on wiis wersta; põhjapoolses asub kindlus, mis küll juba ammugi enam kellegi kindlus ei ole.

Terwe rand siin kohal on kõrgete isikute datshasid ja mõisasid täis, mis aga enamaste kõik wälja ehitamata on. See ei ole ka ime, kes sellega siis nii ruttu korda oleks pidanud saama: nendeks määratud kohti on ju väga palju. Plat-sidele on ainult aiad ümber tehtud, kuldkroonid wärawate peal. Mõnes on ka mõni datshakene wõi muu majakene ehitatud ja istandus olemas — ja see on kõik. Nii nad seisawad. Palju kõige paremat wiljakandwat maad on nende alla tarwitamata jäänud. Kõige paremad ja ilusamad kohad terwes rannas seisawad herrade käes. Kuid ka teised vähemad herrad ei ole ma kruntidel suurt ära teha suutnud. Kõik ootab paremaid aegu ja usinamaid käsa, et õit-sema hakata.

Prints Oldenburgs ehk Oldenburgi prints ei seisa elanikkude keskel mitte just pahas kuulsuses. Kuid mõnesugusid kentsakaid anekdotisid räägitakse temast, mis Peeter I meelde tuletawad, kelle nimekaim ta on. Paarkümmend wersta põhjapoole, Gagre ja Adleri wahel, tasasel platsil, on tema algatusel uus linn — Jermolowsk — tekkimas. Platsid ja uulitsad, pargid ja turud on juba mitu aastat wälja mõedetud ja ootawad elanikka. Linnaplatsid saada sealt naeruwäärt kergete tingimistega. Mõni aeg tagasi kuulsin, et asujalt ainult seda nõutawat, et ta omad majad ja aia ning uulitsa nende ees korralkult wälja ehitaks. Ümberolewate külade peremeestele on igähele „linna” maast 1/8 dessatini muidu antud, et nad sinna majad peale teeks. Mitmed eestlased, kelledel külas isegi oma 30 dessatini maad on, pakkusiwad oma linnaplatsid müüa — 30 rbl. tükk.

Edasi sõites teeb laew keeru ümber Pitsunda maanina, mille kitsas nurk kogu tasane on. Siin elawad abchasid. Nende külad algawad wersta wiis Gagrest ja ulatawad Nowõi Afonini. Wanaste on abchasid Suhumis ja selle ümbruses elanud. Hiljem tõstnud nad ühes mingrelastega Wene walitsuse wastu

mässu. Mingrelased saanud aga juba mässu alguses äraandjateks ja abchasid wenelastelt üksinda peksta. Abchasid kihutatud Suhumi ümbrusest wälja ja wenelaste pailapsed, mingrelid, pandud nende asemele elama. Sellest on nende kahe rahwakese wahela waen tekkinud, mis praegugi edasi kestab. Mõni aasta tagasi, wabaduse päewadel, olnud abchaside ja mingrelide osad aga ümber wahetatud: kuna wiimased agaraste rewolutsioni toetanud, aidanud abchasid walitsusel mässulisi „rahustada”, mille tarwis paljudele abchasidele kroonu poolt sõjariistad antud. Suhumis ja ümbruses seisab weel praegu hulk abchasisid strashnikutena politseiteenistuses.

Taga-Gagrest wiis wersta lõunapoole tuleb Bsibsi jõgi merde, mille ülemisel jooksul, wersta 80—100 mägedes, Pskhu, ehk rahwa keeles — Schamili org seisab. Nimetatud koht on wiimasel ajal ka asumisepaigaks saanud, ehk sinna sisse kolimine kauguse, mägede ja jõgede pärast ning teede puudusel küll wäga raske olla. Isegi mõni perekond eestlasi olla enestele sinna kodu asutanud. Paar aastat tagasi riisunud üks Eesti asunik ühes naisega teel Pskhusse wõi seal tagasi paljaks ja tapetud ära. Bsibs on üks suurematest jõgedest siin rannas.

Maanina tasandiku tagant, mida pea mets üleni katab, tõuseb maa pikkamisi laia lamedikku sünnitades, millel ka küll oma wähemad mäed-orud sees on, kuid mis põlluharimiseks ja aedadeks siiski sündsam on kui mäeküljed. Siin seisawad jõukad Abchasi külad: Kaldachwara, Gagröpsch, Wassa j. t. Ka see nurk ei ole suurnikkudele kahe silma wahela jäänud. Teiste seas on ka keegi parun Engelhardt siin tüki maad omandanud.

Abchaside linnakene Gudaut kirendab wäikese merekõwerduse ääres, Pitsundast wersta 30 lõuna pool. Käputäis lubjatud, kergeste-ehitatud majakesi haljendawate aedade keskes, milledest laewalt pisut kolletust näha wõib. Maisilõikus näib käes olewat, põldudel paistawad maisikuhelikud koristamata wilja kõrwal.

Nowõi-Afoni (Uue Athena) poole paisub wägew sakiline metsik mägestikumüür, ikka kõrgemaks ja aukartustäratawaks. Nagu koletud kantsid, tornid, kuhjad, äkilised ja ähwardawad, paiguti otse loodis ja rippuwate seintega, terawate tippude ja küürudega, paljudel lumelasud otsas. Kahjuks sõidab laew nii ranna ligi, et nad ligemate mägede tagant [...] wälja ei taha paista. Laewa harilik sõidukaugus rannast oli Noworossiiskist saadik 4—10 wersta, siin aga weel wähemgi ja alles kaugemal merel tõuseb see rahnuderägastik paremine nähtawale.

Siin on mäed otse merekaldale tükkinud ja ühe kõige ilusama koha terwes rannas sünnitanud. Ja siia on mungad oma pesa ehitanud. Mäeküljelt paistawad lubjatud kloostri mürid oma walgete ja roheliste tornidega ja püüawad palwewaimu kellalöökide hundawate helidena üle loojaminewa päikese paistel läikiwa mere ja toreda maa laiali kanda. No, peale wenelaste ei hakka see kõik kellegile külge. Ja ka wenelased näikse wiimastel aastatel suurel wiisil jahedamaks läinud olewat. Loodetakse juba enam iseeneste peale. Nii suuri rahwaparwesid, nagu laewad enne rewolutsioni siia wedasiwad, ei saa need müürid enam näha. Sõitsin wiimase sõja ajal siit läbi. Siis läks laew Nowõi-

Afonis rahvast peaaegu tühjaks. Kaugelt üle poole reisijatest oliwad palwerändajad Wene sisemistest kubermangudest. Nüüd ei ole maaleminejate arw pea kunagi ei suurem, kui teisteski kohtades harilikult. Ja ei wõi ütelda, et mahaminejad just palwetajad oleksiwad.

Luupidel, mis reisijaid maale wiima tulewad, on sõudjateks mungad. Ka posti järele tulewad ja toowad seda mungad, kelledel sõjariistus kasakad kaitseks on. Kasakad seisawad rewolutsionist peale alaliselt kloostriks. Ei oleks kasakaid olnud, oleks pühadele isadele wast kergeste wõinud midagi halba juhtuda. Siin seisnud rewolutsioni ajal püsside kõrwal isegi wääwlihapniku tünnid ja pritsid walmis.

Kudas mungad siin palwetajate ja töölistega ümber käiwad, sellest räägitakse lugusid. Toiduained, mis Kaukasias isegi hinnas seisiwad, on siin weel kallimad. Ja kloostriteenijate kuud ei arwata mitte päewade, waid töötundide järele — ööd, söögi- ja puhketunnid ning wihmaajad maha! Küllap nad wist wõsuski käimise silmapilgud maha rehkendawad. Kui kaua sedawiisi enne teenima peab, kuni palka hakkab saama — kes seda teab ette ütelda! „Kuu ulatab otsaga Maikoppi”, naeris wenelane, kes seda jutustas. — Ja siis weel kloostri söök — theewesi ja supilõgad! Intimlistest asjadest, mis siin naisterahwastega pidada ette tulema, lähen päris waikides mööda.

Kloostri istandused ja ehitused, mis mäekülgedel paistawad, on minust alati waatamata jäänud. Ühes toas käisin läbisõidul kord sees, kuid kasimatus, mida seal nägin ja munkade uurimine ja luurimine, milledega need wõerastele wastu tulewad, peletasiwad mind kohe minema.

Tallinna Teataja (nr. 236), 24. november 1910, lk. 1

4

Kui ahned need laiamantlimehed waranduse peale on, mida koi ja rooste rikuwad, näitab üks juhtumine Eesti asunikudega. Mõned asunikud käinud kloostri laadal hobusid ostmas ja maganud ööd kloostriks, kus iga wõeras kolm ööd-päewa maksuta wõida elada ja süüa saada. Mehed söönud ka ja läinud siis minema, ilma et kloostri heaks kopikatki oleksiwad andnud, mida mustad ometi nii ootawad. Ärasõitjad olnud juba paadis, kui üks noor munk neile järele jooksnud, peeker, millele kloostri pilt peale maalitud, käes. „Pidage mehed,” — karjub jumalasalane, — „midagi unustasite maha!” Kuid eestlased ei jää ka alla: „Ei ole meie oma, pane sinna tagasi, kust wõtsid”, — wastawad nad külmawereliselt ja sõidawad ära laewale.

Aga aeg läheb edasi. Wärske tuul läänest tantsib ka üle Nowõi-Afoni müüride ja tornide ning õhtukellahelin muutub peagi wast matusekellaks.

Tuul on uueste kõwemaks paisunud, ja õhtune widewik wajub kergeste liikuwale merele. Õhtutaewast ja merd selle all ehib punane eha ning heidab wiimasid kiiri mägedeharjadele ja orgudesse, mis kergest sinihalli suitsetist täis on. Meie sõidame edasi.

Peab tähendama, et siin, Kaukasia Mustamere rannas, ainult kaks tuult on: päewal mere- ja öösi mägedetuul. Päikese tõusu ja loojamineku ajal on pööritunnid ja ilm enamasti waikne. Siis tuleb tuul teiselt poolt.

Kui soe on siin praegu, oktobrikuul! Kodumaal oli juba nädala eest ilma palituta pisut jahe käia. Wenemaal weel külmem. Isegi Rostowis D. ä. oliwad ilmad paar päewa warem päris sügiseks muutunud, — kuid siin, Taga-Kaukacias, walitseb alles suur suwi. Õhk on soe ja pehme, pehmem kui Eestis Jaani-päewa ajal, lilled, roosid õitsewad. Juba Noworossiiskis wõisid higistada, ja mida kaugemale lõunapoole, seda soojemaks läks. Iseäranis wõis seda Gagre mäestikuharjast mööda jõudes märgata, mis põhjapool heaks tuulewarjuks on.

Paksemaks minewas pimeduses paistab eestpoolt Suhumi tuletorn sellesamanimelisel maaninal. Tund aega hiljem oleme nende kohal. Laew keerab pahemalepoole lahesse sisse. Kaugemalt rannalt wilguwad linna tuled.

Poole tunni pärast seisame Suhumi ees. Luubid tulewad wastu ja wiiwad reisirijad sadamasillale. Tuul on jälle waikseks jäänud, ja lainetamine on koguni nõrk. Maalewiimine maksab 15 kop., laewasõit 3 rbl. 65 kop.

Ehk küll laupäewa õhtu on, käib kauplemine linnas siiski tubliste. Sadamasilla juures seisab salk wiinamarjade, õunte, kompwekkide j. m. müüjaid, ka turul kaubeldakse weel söögiainetega. Uulitsatel sõelub rahwas läbisegi. Mingrellased, abchased, grusinlased oma rahwuslistes tsherkeskades, paschlikute ja mütsidega, türklased ja greeklased laiades kottpükstes, esimesed kannawad weel jakkisid ja punasid musta tutiga mütsisid. Wenelasi on wõrdlemisi palju vähem näha, kui Noworossiiskis. Naisterahwaste riidemood ei lähe meie omast lahku. Töökojad, kus päewal rätsepad, kingsepad, paja-paikajad ja mitmesugused teised meistrimehed lahtiste akende taga wõi kokkulükatawate seintega tubaes, lausa uulitsa nähes, töötawad, puhkawad, ja liikumine linnas on vähem kui päewal. Linna walgustajaks on elekter.

Suhum on väga muusikaline linn. Õhtusel ajal kuulduwad igalt poolt mitmesuguste muusikariistade helid, nii head-kurjad kui need on. Türgi söögimajas, kus peatan, istub päris terve kodune koorikene pisukeste kohwitasside taga ja musitseerib kas wõi lagi maha. Türgi muusika tükib kõrgele, nagu Saksa luule. Kõlab nagu meeleheitlik hädakisa. Kuulatakse mõttetarga näoga, juttu ajades, suitsetades wõi dominat mängides.

Türgi lihatoitud on liig ära pipardatud, otse kibedad. See on muidugi loomaliha, taewas hoidku sea eest! Ka weini ei saa türklase käest. Põletatud wiina aga, mida prohwet ei ole ära keelanud, joob ta küll.

Suhum — see Wene Riwiera — seisab pehmejoonelise wibukujulies lõunapoolt lahti merelõike ümber ja kerkib astmeliselt mööda kõrgenewat kaldarinnakut ülespoole, linn on aedadest ja puudest väga rikas. Metsasid linna ligiduses on vähem, kui teiste rannalinnakeste ümbruses, kuid siiski küll. Ka külades on nii palju aedasid, et haljusest kuskil puudu ei ole. Praegu alles täieste haljaste puude ja aegade wahelt paistawad külade majakesed. Kauge-

mal paisuwad mäed kord-korralt suuremaks, kuni lumeharjadeks ja tornideks, mis lehkawa, halja loodusepildi põhjastikuks on.

Suhumi linn on alles tekkimisel, kaswamisel. Tema edenemise peatakiatjaks on jällegi raudtee puudus, mille kõige ligem haru alles Potis algab, kaasa mõjub ka terwisewastane kliima, mis malariapalawikku ehk hallitõbe sünnitab, mis terwes rannas kroonikaliseks haiguseks on. Siin on aga selle poolest lugu metsade äraraiumise ja selle tagajärjel õhu kuiwemaks ja puhtamaks muutumise läbi paranemas. Linnake on umbes Wiljandi suurune, kuid kiireste kaswamas. Praegu on siin palju ehitusi käsil ja platside eest maksetakse juba mitu aastat kõrget hinda.

Linna majad tasandikul kannawad kõik igawat stiili. Ilusamaid leidub mäekülgedel, kus datshad seisawad. Elanikka on ligi 15.000 — kohalik rahwas, mingrelid, teiste pärismaalaste ning wenelaste, greeklaste türklastega segamine. Mingrelid on, nagu pea kõik mägestiku rahwad, laitmata näojoonte ja kehawormidega, iseäranis naisterahwaste seas on palju ilusaid. Grusini naisterahwaid, keda siin ka küllalt leidub, wõib wast weel ilusamateks nimetada. Toredad „asjad” kõik! Uulitsad on laiad, õiged, puudulikult prügitatud wõi hoopis prügitamata ja õige räpased, Isegi südalinnas leidub küllalt kohti, kus uulitsarennides wirtsalombid mustendawad, milledes kõikisugu rämps wedeleb. Rannabulwarid hoitakse puhtad. Ka oma jõgi on Suhumil — Besleta.

Suhumi kliima on soe ja pehme, kuid mitte kunagi wäga palaw. Palawust ka handab meri. Keskmise soojus on 15°. Palmid, oleandrid, oliwid, magnoliad, wiigi- ja wiinapuud, kaktused, loorberid ja palju teisi soojamaa puid, isegi thee-, apelsini- ja tsitronipuud kaswawad lausa taewa all. Linna botanikaaias, mis terwes rannas kõige rikkam on, wõib paljuid troopika- ja pooltroopikamaade puid ja põesaid imestada. Mitte vähem nägemisewäärt ei ole ka suurwüst Aleksander Mihailowitshi datsha — Sinope ümber olew troopikalik aed mitmet-tõugu palmide ja suurepäraliste triphoonetega. Isegi külades kaswatatakse palmisid, wiigi- ja loorberipuid, wiinapuudest rääkimata, mida külaelanikkude aedades kümnete ja sadade kaupa leidub, ja mis sadasid pangesid weini annawad. Selle tagajärjel on wein siin ka wäga odaw: külades wõib head weini 10—15 kop. toop saada, linnas on ta natukene kallim. Niisama edeneb ka siidiusside kaswatus ja siiditegemine jõudsaste, kui sellega wiitsitakse waewa näha, ning riisikaswatus, kui selleks wett on.

Maa linnas ja ümbruses on hea, seda müüdakse ja antakse rendile mitmel pool. Suuri tuulesid siin ei ole, ja haigused, peale külmatõbe, mis harwaste raskeks läheb, on haruldased asjad. Haiguste rawitsustekohana, kõige pealt tiisikusehaigete tarwis, wõib Suhum tulewikus tähsaks saada, kuid seni ei ole selleks weel midagi tehtud. Ümbruses on wiis Eesti asundust: Linda, Gumi, Agapa, Neudorf ja Estonia.

Järgmine päew on pühapäew. Kuna linn müriseb ja käratseb, on rannapromenaadil wagune. Siin palmide all jalutades on hea hommikuse päikese paistel särawat merd, haljendawat randa ja kaugel sini-udus looklewat mäeahelikka waadelda. Linna tagant tõuseb üks paljas metsata tipp üles — Tshumkusba, ja kaugemal paremat kätt teiste mägede tagant rida kaljutornisid — Kluchori

perewall; selle taga seisab Elbrus, kuid ei tea ütelda, kas tema tippusid ka nende seas peaks paistma. Selge ilmaga wõib Türgi randa mitmesaja wersta kauguselt siia ära näha, ja kui ilusa ilmaga kuhugi linna taha mäele ronid, siis walendawad su silmade ees Taga-Kaukasia ja Wäike-Aasia lumemäed, nagu määratu lambakari mitmesajawerstalisel platsil, nende seas ka kuulus Ararat oma kahe tipuga. Siit seda ei näe. Kuid see, mis siitki näed, sunnib sind kaua, kaua waatama ja imestama. Missugune ilm, niisugune toredus!

Suhumis, 20. okt. 1910.